

Лекція 3.

Тема: Соціум – суспільство людей.

Мета: визначити закономірності історичного розвитку; сприяти формуванню вмінь розрізняти види соціальної стратифікації; розвивати вміння комплексного пошуку, систематизації соціальної інформації з теми; формувати вміння аналізувати, робити висновки; формувати критичне ставлення до соціальної нерівності; розширювати міжпредметні зв'язки.

План

1. Суспільство. Теорії походження суспільства.
2. Соціальна згуртованість і соціальні цінності.
3. Основи соціальної стратифікації сучасного суспільства.
4. Роль спілкування в житті людини і суспільства.

1. Суспільство. Теорії походження суспільства.

Соціум — це людське буття, обумовлене діяльністю і спілкуванням, система суспільного співжиття людей, під час якого постійно формується людина та її духовність.

Соціум є соціалізованим суспільством, конкретно-історичною формою створеного особистостями суспільства. Виникає внаслідок трансформації суспільства в певну форму свого соціального існування.

У центрі суспільства — людина. Без неї воно не існує. Які б матеріальні цінності не нагромадили люди — будівлі, знаряддя праці тощо — все це вмирає після того, як його залишили люди.

Соціальність — це реальність відносин, створених особистостями в суспільстві.

Структура соціуму

1. Компоненти соціуму:

особистості,

колективи,

сім'ї,

соціальні групи.

2. Соціальні відносини, що існують як зв'язки та взаємодії між елементами соціуму.

У процесі розвитку люди ведуть суспільство до розквіту, створюючи нові соціальні відносини, використовуючи для цього державу і духовність.

Соціологи зазвичай називають три гіпотези походження суспільства: еволюційну ("праця створила людину", перетворивши стадо в співтовариство виробників); теологічну ("Бог створив людину і заповів їй Закон"); космічну ("все це справа рук інопланетян").

Усі ці теорії однаково дискусійні, однак жодна з них не дає відповіді про "технологічні деталі" процесу творення соціального організму.

Як уже зазначалося, суспільство виникає тоді, коли виникає суспільне життя, тобто взаємини людей перестають бути спонтанними і хаотичними, а набувають певної структури. Наука пропонує такі теорії походження суспільства:

Інструментальна.

Використовуючи знаряддя праці, люди навчалися працювати, підвищувався їх добробут. Це привело до функціонального поділу общини, закріплення розподілу праці, до появи майнових відмінностей. Відтак — взаємини людей набувають певної структури, виникає і починає розвиватися соціальна організація.

Сексуальна.

Базується на такій особливості людини — поза сезонний характер розмноження і задоволення від сексуальних зносин. Це могло призводити до спонтанного, неконтрольованого спалаху народжуваності, який вибивав життя групи із ритму, ослаблював її, створюючи навантаження непосильні для цієї групи. Встановлення контролю за народжуваністю привело до появи сім'ї і норм, які регулювали сексуальні, а поряд з тим і всілякі інші стосунки членів спільноти. Регламент відтворення привів до планування господарського життя, а результатом цього стала поява соціальної організації.

Кратична.

Сила і розум розподілені серед людей нерівномірно. Поєднуючись із природною експансивністю (жадібність і цікавість), ці якості перетворюються в фактори, які дозволяють певним групам зайняти лідерську позицію і отримати кращу їжу, кращих сексуальних партнерів тощо. Лідери починають формувати й утверджувати систему правил, вшанування вождів, розподіл привілеїв, передавання влади. Норми, які спрямовані на збереження і підтримування нерівності, становлять основу соціальної організації, тобто регламентованої, впорядкованої і підконтрольної у своїй діяльності людської асоціації.

Гендерна.

Базується на аналізі розподілу соціальних ролей між статями. Жінка виношує і виховує потомство, тому вона, "згідно з природою", має більшу значимість і розпорядчу волю (вона навчає, передає традиції). Чоловік — індивідуально незначний, замінний і функціонально відіграє роль "сервера" для обслуговування процесу відтворення: забезпечує житло, харчування, одяг тощо. Невдоволені своєю допоміжною роллю, чоловіки створюють протипагу жіночій монополії на відтворення — чоловічу монополію на встановлення порядку. В цьому сенсі політика — породження андрогенної цивілізації.

Семантична.

Будується на визнанні слабкості людини як біологічної істоти. Через це закон виживання спонукує людей до об'єднання зусиль, створення "колективного організму", здатного вирішувати найскладніші завдання. Групова взаємодія пов'язана з координацією зусиль, диференціацією функцій. Це можливо тільки із розвитком спілкування, мови. Формується впорядкований світ комунікацій, система впорядкованих колективних взаємодій.

2. Соціальна згуртованість і соціальні цінності.

Суспільні відносини — це відносини між людьми в суспільстві, що складаються в процесі їх суспільної життєдіяльності: економічної, соціальної, політичної, культурної. Люди за необхідності вступають у низку економічних, політичних, культурних, релігійних та інших відносин, бо природно прагнуть задовольнити свої потреби

Ці відносини проявляються у:
діяльності людей;
спілкуванні їх з іншими людьми;
свідомості, визначаючи їх.

Структура суспільних відносин визначається такими критеріями:

1. За основними видами суспільного виробництва:
матеріальні;
духовні.
2. З погляду основних видів практики:
відносини “людина — природа”;
відносини “людина — людина”.
3. З погляду суб’єктів суспільного життя:
відносини між класами;
соціально-економічними спільнотами;
конфесіями;
соціальними й віковими групами;
індивідами тощо.

Суспільство складається з окремих людей, великих і малих груп людей, об’єднаних потребами, інтересами, симпатіями, віком, статтю, національністю. У суспільстві існують стійкі форми суспільного життя — соціальні інститути, що дозволяють людям створити систему відносин.

Соціальний інститут — це відносно стійка модель поведінки людей і організацій у певній сфері життєдіяльності суспільства. Соціальні інститути можуть бути формальними й неформальними. Формальні соціальні інститути, освіта чи уряд, регулюються законами й іншими нормативними актами. А неформальні інститути — це об’єднання за інтересами, наприклад, культурні чи соціальні фонди, клуби тощо.

Суспільство від звичайного натовпу людей відрізняється тим, що є організованим і має структуру. **Соціальна структура** — це ієрархічно впорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об’єднаних стійкими зв’язками та відносинами. Основними елементами соціальної структури є люди та їхні групи.

Соціальні групи наділені та користуються неоднаковими правами, мають різні зобов’язання, можливості, рівні багатства, слави, престижу, що відповідає їхньому статусу. У Давньому Римі цей термін означав стан, правове становище особи. Нині соціальним статусом називають авторитет і повагу, якими користується людина, її положення в суспільстві.

3. Основи соціальної стратифікації сучасного суспільства.

Розташування людей за соціальною ієрархією згори вниз за чотирма основними критеріями нерівності: неоднаковими прибутками, рівнем освіти, доступом до влади, престижем професії — розуміється як соціальна стратифікація. У соціології **соціальною стратифікацією** називають вертикальне розшарування суспільства.

Належати до певного класу — означає мати доступ до відповідних матеріальних і соціальних благ, володіти певним обсягом влади та відповідальності, розпоряджатися різноманітними ресурсами, бути носієм

певної культури. У сучасних суспільствах представники вищих класів — еліти — обіймають привілейовані посади та мають найпрестижніші професії. Зазвичай їхня праця високооплачувана та пов'язана головним чином з інтелектуальною діяльністю, виконанням управлінських функцій. Вожді, королі, царі, президенти, політичні лідери, успішні бізнесмени, видатні вчені та діячі мистецтв утворюють еліту суспільства.

Надзвичайно важливим елементом структури сучасних суспільств є **середній клас** — група людей, що має стійкі доходи, достатні для задоволення широкого кола матеріальних і соціальних потреб. До середнього класу, як правило, відносять таких людей, які мають високий рівень освіти і кваліфікації. Групи, що належать до середнього класу, займають проміжну позицію між верхівкою й нижніми класами суспільства. Належність до нього визначається власністю, освітніми чи технічними навичками, управлінською діяльністю. У сучасному розумінні до середнього класу належать дрібні та середні власники й підприємці, вчителі, лікарі, юристи, кваліфіковані робітники та службовці. Ця частина суспільства володіє певною власністю, економічною незалежністю, свободою вибору сфери діяльності. Висока якість життя, упевненість у майбутньому зумовлює зацікавленість середнього класу в збереженні існуючого ладу, а тому його значна питома вага в соціальній структурі зумовлює добробут суспільства. У розвинених країнах до середнього класу належить приблизно 80 % населення. Серед найнижчих прошарків — некваліфіковані робітники, безробітні, жебраки, маргінали, тобто люди, які втратили своє попереднє соціальне становище й не змогли адаптуватися до нових умов. Це особи, які перебувають у граничному стані відносно суспільства або певної соціальної групи.

Солідарність — це єдність переконань і дій, взаємодопомога й підтримка членів соціальної групи, що ґрунтуються на спільності інтересів і необхідності досягнення загальних групових цілей, спільна відповідальність.

Розуміння людством необхідності спільних дій та співпраці для вирішення нагальних проблем робить солідарність загальнолюдською цінністю. Михайло Грушевський писав, що на основі принципів солідарності людство у своїй історії долало «расові, релігійні, кастові бар'єри, географічні, економічні, культурні відмінності». Сьогодні солідарність набуває особливого значення у зв'язку із загостренням глобальних економічних, екологічних, політичних та соціальних проблем.

У загальному розумінні **соціальна згуртованість** — це задіяність і участь членів суспільства в політичному, економічному та культурному житті; це почуття солідарності й належності до суспільства, що засноване на ефективному використанні громадянських прав та інших надбань демократичного суспільства. Соціальна згуртованість направлена на досягнення добробуту абсолютної більшості громадян, гармонічні й стабільні відносини, подолання соціальної ізоляції.

Соціальна згуртованість і спільні дії передбачають не лише участь, а й відповідальність за ці дії. **Відповідальність** — усвідомлення особистістю власних обов'язків та їх виконання. Соціальна відповідальність виникає тоді, коли поведінка людини має суспільне значення й регулюється соціальними нормами. Вона залежить від індивідуальних особливостей людини, її місця в

системі суспільних відносин та характеру цих відносин. Відповідальність є найважливішою якістю особистості, оскільки, беручи на себе відповідальність, людина самореалізується.

У сучасній соціології поряд з поняттям “клас” вживають термін “страта”.

У теорії соціальної стратифікації соціальна структура суспільства бачиться як сукупність різних статусних груп (страт).

Страта — реальна спільнота, що об’єднується на загальних позиціях або на основі спільної справи.

Поділ на страти лежить в основі теорії соціальної стратифікації та соціальної мобільності, яку розробив американський вчений російського походження П. Сорокін у 1927 р. у праці “Соціальна стратифікація і мобільність”.

Соціальна стратифікація — це організована структура соціальної нерівності, яка існує в певному суспільстві на історично визначеному відтинку часу.

У суспільстві, як вважав П. Сорокін, існують нерівномірно розподілені права та привілеї, обов’язки і відповідальність, різний доступ до влади, різні соціальні цінності, а тому є різні верстви населення — нижчі й вищі. Ця теорія виділяє певні верстви й спільноти (страти) за такими ознаками:

- культурою;
- освітою;
- рівнем прибутку;
- стилем життя;
- побутовими умовами;
- родом занять;
- ставленням до власності;
- ставленням до влади;
- соціальним престижем;
- психологічними рисами;
- релігійними переконаннями тощо.

Соціолог В. Вотсон подає таку соціальну стратифікацію американського суспільства:

1. Вища страта вищого класу — багаті власники з впливових династій.
2. Нижча страта вищого класу — банкіри, відомі політики, власники великих фірм, ті, хто недавно розбагатів.
3. Вища страта середнього класу — директори фірм, бізнесмени, юристи, лікарі, видатні спортсмени, знамениті вчені.
4. Нижча страта середнього класу — середні й дрібні чиновники, інженери, викладачі, наукові працівники, керівники малих фірм і підрозділів на підприємствах тощо.
5. Вища страта нижчого класу — робітники вищої і середньої кваліфікації, обслуговуючий персонал, ремісники.
6. Нижча страта нижчого класу — робітники низької кваліфікації, іноземні робітники, безробітні, безпритульні, жебраки, збіднілі, старі люди та інші.

Між стратами в суспільстві існує постійна взаємодія. Люди мають можливість переміщуватися з однієї страти до іншої залежно від їхніх задатків, здібностей і зусиль. Це називається соціальна мобільність.

Аутсайдер (з англ. outsider — сторонній) — має два основних значення:
— той, хто перебуває ззовні чогось;
— останній.

Маргінал (з лат. край, межа, кордон) — це:
той, хто втратив колишні соціальні зв'язки і не пристосувався до нових умов життя (йдеться про представників національних меншин, мігрантів, вихідців із села);

той, хто не визнає загальноприйнятих норм і правил поведінки;
представник специфічних субкультур, політичних течій, релігій тощо.

Криміналітет — карні злочинці.

Структура — це сукупність стійких зв'язків, які зумовлюють її цілісність.

Соціальна структура суспільства — це історично визначена сукупність класів, соціально-етнічних спільнот, суспільних верств, прошарків, груп людей та окремих індивідів, а також система відносин між ними.

Отже, соціальна структура суспільства — це сукупність різноманітних соціальних спільнот та зв'язків між ними.

Суб'єктами суспільного життя є:

люди (саме вони творять історію);

соціальні спільноти, що формуються на засадах:

— єдності історичної долі,

— обставин життя,

— інтересів та мети.

Соціальна спільнота — це реально існуюча сукупність індивідів, що визначаються відносною цілісністю, спільністю інтересів, близькістю поглядів, вірувань, суб'єктивних уявлень про мету й засоби різних видів діяльності, які є самостійним суб'єктом історичної і соціальної дії.

Клас — це суб'єктивно-об'єктивна спільнота, що виникає внаслідок наявних у суспільстві відмінностей індивідів за рівнем доходу, володінням власністю, ставленням до влади й престижу й посідає певне місце в соціальній структурі суспільства.

Соціальний стан — це соціальна група, що характеризується певним юридичним становищем, закріпленням у звичаях чи в законі, правами й обов'язками в суспільному житті й відносною замкнутістю.

Належність до того чи іншого стану була спадковою.

У деяких суспільствах належність до певного стану могла бути дарованою верховною владою або купленою за гроші.

Належність до станів зруйновано Великою французькою революцією.

У Країнах Сходу соціально-класова структура суспільства функціонувала як кастова.

Каста — уособлена суспільна група людей, що пов'язана походженням і правовим становищем її членів, посідає чітко визначене місце в соціальній ієрархії, пов'язана з традиційними заняттями й обмежена у спілкуванні одна з одною, ревно оберігає власну ізольованість.

Існували привілейовані касты жерців у Стародавньому Єгипті та Ірані, самураїв — у Японії. Все суспільство поділялося на касты в Індії.

Крім станів та каст існує така соціальна група, як соціальна верства.

Соціальна верства — це проміжна або перехідна соціальна група, що формується порівняно самостійно (наприклад, інтелігенція, службовці тощо) або є елементом суспільного класу (наприклад, середня та дрібна буржуазія чи кваліфіковані, малокваліфіковані та висококваліфіковані робітники), що характеризується певними соціальними ознаками.

Верства — певна група людей, що мають однакові права й обов'язки.

Найпоширенішими концепціями, покликаними прояснити соціальну структуру сучасного суспільства, є такі:

стратифікації;

соціальної мобільності.

Вона доповнює теорію соціальної стратифікації й визначає чинники та механізми, за допомогою яких індивіди та групи можуть змінювати своє становище в суспільстві.

Становище в суспільстві можуть змінювати: дохід, влада, професія, освіта, шлюб, релігія, популярність, служба в армії (у США) тощо.

З розвитком ринкових відносин в Україні формуються такі соціальні групи людей:

1. Великі підприємці — власники засобів виробництва, які належать до вищого класу.

2. Клас середніх і дрібних підприємців.

3. Групи людей, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю.

4. На селі відбувається процес формування фермерства, індивідуального власника.

5. Робоча сила, яка зазнає великих змін. Робітники працюють на великих державних і приватних підприємствах, у середніх і дрібних підприємств. Серед робітників є висококваліфіковані та низькокваліфіковані. Виникає необхідність підвищення їхньої кваліфікації.

6. Дрібні селяни — власники.

7. Працівники невиробничої сфери (вчителі, лікарі та інші), праця яких низькооплачувана. Вони належать до середнього класу.

8. Державні чиновники, політичні лідери, в чиїх руках політична влада. Вони контролюють промисловий і фінансовий капітал, мають великі можливості впливати на прийняття вигідних їм політичних рішень.

4. Роль спілкування в житті людини і суспільства.

Спілкування — це процес взаємодії між людьми, у якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, цінностями й навичками, результатами праці. Спілкування може бути прямим і опосередкованим.

Пряме спілкування відбувається під час безпосередніх контактів між партнерами, наприклад, у дружній розмові, що дає можливість відчувати тепло людських стосунків, сприйняти їх найтонші нюанси, які можна передати жестами, поглядом, виразом обличчя. Опосередковане ж спілкування має місце, коли між учасниками спілкування існує просторово-часова дистанція. Це означає, що людина може сприймати інформацію через книги, твори мистецтва про історію та життя людей інших епох і культур.

Можна визначити традиційні форми спілкування, історично вироблені й закріплені в певних звичаях та обрядах різних народів. Зокрема, існує формальне спілкування, яке регламентується ustalеними нормами та має стереотипний характер. Сторони такого спілкування виконують певні, заздалегідь визначені ролі: вчитель — учень, керівник — підлеглий, банкір — підприємець... Таке спілкування є офіційним.

Важливе місце належить діловому спілкуванню, успіх якого залежить від рівня довіри між партнерами, їхніх ділових якостей, інтересів і намірів. Ділове спілкування може перерости у дружнє та неформальне. Спілкування органічно вплетене в людську діяльність, відповідає її різним видам і постає як передумова співпраці. Основним засобом спілкування є мова, яка виступає підґрунтям культури, енциклопедією людського досвіду. Рідна мова — це життя народу, нації, це її історична пам'ять. Мова виконує такі функції: відтворювальну, пізнавальну, комунікативну та культурно-творчу.

Важливим елементом загальнолюдського спілкування є його культура — сукупність загальноприйнятих норм поведінки людини в суспільстві.

Культура спілкування має бути присутньою в повсякденному житті кожної людини, яка постійно контактує з іншими (у родині, у шкільному колективі, на вулиці, на роботі). У різні епохи культура спілкування мала різні назви: етикет, правила пристойності, хороші манери, але її завжди виділяли як особливу форму взаємодії та міжособистісних стосунків людей. У третьому тисячолітті особливого значення набуває культура спілкування, заснована на принципах толерантності.

Культура спілкування охоплює дві складові: культуру говоріння та культуру слухання. Важливим є активне слухання — це техніка спілкування зі співрозмовником, що полягає в наданні йому підтримки в розмові та збереженні його внутрішнього комфорту. Ознаками активного слухання є прояв зацікавленості, участі, готовність надати підтримку, прагнення зрозуміти співрозмовника. Найпростіші прийоми — не перебивати співрозмовника, злегка нахилитися тілом до співрозмовника, робити кивки головою, піддакувати, мімікою показувати співпереживання, перепитувати, чи ви правильно розумієте, підбивати підсумки.

Близьким до поняття спілкування є комунікація. Але вони відрізняються між собою. Спілкування й комунікація передбачають обмін і передачу інформації, але спілкування характеризується як міжособистісна взаємодія, а комунікація — як інформаційний обмін.

Комунікація — це процес, під час якого двоє або більше людей обмінюються інформацією. Окрім того, під час комунікації люди здійснюють обмін досвідом, цінностями, навичками, досягненнями. Здатність до сприйняття й передання інформації називають комунікативністю. Слово «комунікація» може означати також зв'язок, повідомлення, засіб зв'язку, інформацію, засіб інформації, а також контакт, спілкування, соціальну взаємодію. Комунікація також є однією з необхідних умов організації суспільства.

Комунікація:

два учасники-комуніканти; ситуація, яку вони прагнуть осмислити та зрозуміти; тексти, що виражають зміст ситуації; мотиви й мета, що спонукає суб'єктів звертатися одне до одного; процес матеріального передавання текстів.

Види комунікації:

за типом відносин між учасниками: міжособистісна, публічна, масова;

за типом використовуваних засобів: передавання значень, вербальна (мова), невербальна (жест, міміка), матеріально-знакова (зокрема, художня).

Невербальна комунікація є дзеркалом, що відображає емоційні реакції людини. Через систему невербальних засобів транслюється інформація про почуття, учасники спілкування стають більш відкритими.

Стратегії комунікації еволюціонують паралельно з політичними, економічними та географічними змінами світу. На комунікації істотно впливає технологічний розвиток, тому ефективні технологічні й комунікативні навички є необхідною умовою і ділової кар'єри, і громадянського життя. Комунікативністю називають і здатність людини будувати широку мережу знайомств, і вміння спільно обговорювати проблеми. Будь-яка спільна діяльність людей координується, узгоджується, проходить процес обміну думками. Комунікативність є необхідною передумовою організації суспільства, вона органічно вплетена в людську діяльність, відповідає різним видам діяльності та постає її передумовою. Саме через здатність людини налагоджуються й осмислюються необхідні для діяльності зв'язки, завдяки яким відбувається навчання й виховання особистості, засвоєння нею різних форм соціального досвіду, виявляються різноманітні здібності людини, її внутрішній світ, який стає доступним іншим.

Життя і діяльність людини неможливі без спілкування і комунікації, які забезпечують організацію і єдність дій окремих особистостей та інтелектуальну й емоційно-чуттєву взаємодію між ними. Спілкування і комунікація формують спільність настроїв і поглядів та сприяють соціалізації людини.

Список використаних джерел:

1. Людина і світ: підруч. для 11 кл. загальноосвітніх навч. закл. (рівень стандарту) / Т. В. Бакка., Л. В. Марголіна., Т. В. Мелещенко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 240 с. : іл.
2. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2010. — 224 с.
3. Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів: колективна монографія. / За загал. ред. проф. Ю. С. Сабадаш; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. – 308 с.